

I.

mag. Aleš Erjavec

ESTETIKA — ZNANOST, FILOZOFIJA

Ko je estetika v zadnjih dvajsetih letih ponovno pridobila status znanosti in si spet prilastila svoj predmet, je to dejstvo kazalo na določeno transformacijo našega védenja ter na globlje transformacije v mišljenju tega obdobja. Kot vemo, je estetika veljala v glavnem za filozofsko disciplino, oziroma za specifično področje znanja, ki je v glavnem spekulativne ali empiristične narave. V prvem primeru je vezana predvsem na nemško klasično filozofijo in njeno tradicijo, v drugem pa predvsem na filozofije lockeovske, humeovske ali v novejšem času munrojevske tradicije. Francoska estetika, katere segment nas bo tu najbolj zanimal, se pridružuje slednji, a s to razliko, da ostaja zanjo ravno epistemološko proučevanje umetnosti ter epistemološki problemi tega proučevanja (ki ni nujno le estetično) izredno relevantno, kar pri drugih estetikah ni. Tu smo priče podobnemu primeru kot v teoriji naravoslovnih znanosti: njihov predmet so formalizirane in eksaktne znanosti, mejna področja ali bolj aplikativne stroke pa niso več deležne njihove pozornosti.

Če je tako v francoski estetiki prišlo do epistemoloških obravnav, se je to zgodilo zaradi vloge, ki jo epistemologija igra v francoski filozofiji in filozofiji znanosti, ter zaradi osredotočenosti na *predmet proučevanja*, namreč na različne umetnosti ter njihove raznovrstne gradacije (že pri E. Souriauju), ki so postavljene pač glede na osnovna izhodišča osvetlitve. Pomembno pri tem je, da ta estetika pristopa k umetnosti »pozitivno«: jemlje jo kot danost, ki jo ocenjuje v skladu z umetnosti inherentnimi in intrinzičnimi merili, ki niso nujno podrejena vrhovnemu teleološkemu estetskemu ali drugemu načelu. Tu najdemo stično točko med predmetom estetike in predmetom epistemologije v pomenu teorije znanosti: estetika in epistemologija obravnavata svoja predmeta kot »dejstvi«, na kateri ne moreta vplivati neposredno in sta tako postavljeni v položaj »kontemplacije« ali »refleksije« in obe zanima predvsem postopek »proizvodnje«, ki se v drugem primeru, v primeru epistemologije, imenuje produkcija nove teorije oziroma v njej tisto onkraj epistemološkega praga, predvsem pa seveda znanstveno spoznanje (v pravkar omenjeni povezavi in korelaciji do drugih znanstvenih, predznanstvenih in neznanstvenih spoznanj in praks).

Pri estetiki gre nasprotno za proučevanje procesa produkcije umetniškega dela. Tu se takoj jasno pokažejo razlike med obema področjema: v drugem

primeru je (znanstveno) spoznanje kvalitativno utemeljeno v okviru znanstvene teorije in dobiva svojo veljavo in »vrednost« kot sestavni del nekega relativno homogenega korpusa spoznanj, čeprav se nenehno spreminjajo, saj tvorijo le začasno paradigmo. V primeru estetsko-poetološke analize so težave dosti bolj vidne: kateri so kriteriji, ki sploh morejo utemeljiti kriterije, po katerih izbiramo predmet proučevanja? Tudi tu deluje teorija *post festum*, a tu so kriteriji kaj lahko arbitrarni, saj gre za umetnost v vseh njenih različnih in nasprotujočih si funkcijah, ki privzemajo v različnih obdobjih in v različnih kontekstih različni pomen in imajo različne odzive. Ti kriteriji so nedvomno kriteriji okusa, najsibo estetskega ali družbenega in to prek zadnjega neposredneje, prek prvega pa posredneje, kriteriji zgodovinskega, družbenega oziroma razrednega interesa.

Tako epistemološko poetološko raziskovanje nujno pristaja na predmet, ki mu je že vnaprej takorekoč vsiljen in vrinjen od zunaj. Podobno kot filozof znanosti je tudi tu raziskovalec sicer lahko selektiven in se ne sprijazni z uveljavljenimi izbirami, a to so izjeme, ki nimajo večjega pomena, tudi zato ne, ker je njihov pomen odvisen tudi od pomena njihovega predmeta.

Vendar pa je vprašanje, če je zadnja hipoteza, namreč o arbitrarnem izboru predmeta proučevanja, dejansko točna. Gre namreč za to, da izhaja iz mnenja o enotni, sicer deljivi, a vseeno celoto sestavljajoči umetnosti, od katere, kot norme, posamezni primeri odstopajo ali se prikrivajo kot nekaj drugega (in so naknadno spoznani za to, kar so, namreč za umetnost) ali se maskirajo kot umetnost (in so kasneje spoznani za nekaj drugega, to je za ne-umetnost). Nedvomno je takšno stališče napačno in je s tem napačno tudi navedena ocena razlike med področjema epistemološkega raziskovanja, namreč med estetiko in (naravoslovnimi in humanističnimi) znanostmi. To ne pomeni, da sta znanost, znanstveno spoznanje, oziroma proces njegovega nastajanja, ter umetnost, umetniška vrednost, oziroma proces umetniškega akta, identična, sta pa deloma analogna.

Mar iz povedanega sledi, da je estetika znanost, oziroma da to lahko postane? Sámó vprašanje je zastavljeno neustrezno, kajti estetika nikdar ne more pretrgati svoje vezi s filozofijo, ali vsaj ne v tolikšni meri kot lahko to počnejo omenjene znanosti. Zdi se, da estetika stalno niha v razponu med eksplicite filozofsko fundirano stroko ali že kar »filozofijo« in med znanostjo kot »eksaktno« vedo. V francoski estetiki, ki izhaja iz E. Sauriauja in Ch. Laloja, o kateri tu največ govorimo, se to nasprotje kaže na specifičen način, ki izhaja že iz samega spremljajočega pojmovanja filozofije in znanosti ter njunega odnosa, ki seveda ni odnos izključevanja. Nasprotno pa se nam zdi, da klasična filozofska pozicija, ki jo v estetiki predstavlja npr. fenomenološka estetika dvajsetega stoletja, razume znanost na povsem drugačen način, ki znanosti o umetnosti strogo loči od filozofije umetnosti. Avantgardistična umetnost šestdesetih let je bila naslednik te stroge ločitve. Konceptualna umetnost in večina tedanjih umetniških oblik je dobesedno gradila na umetniški izrabi znanosti in znanstvenih spoznanj (npr. lingvistike, psihoanalize, fiziologije), ki pa jo je uporabljala kot svojevrstno filozofijo umetnosti. Posledica tega postopka je bila ukinitvev jasnih — tudi ideoloških — meja med različnimi področji različnih družbenih praks. Ta ukinitvev pa je bila tudi posledica napada na filozofske kategorije estetike kot so umetnost, ustvarjalnost, avtor itd. Ta napad je tako te pojme dejansko ukinitel ali vsaj bistveno relativiziral, pa tudi — upošteva ved, ki so zanikovale umetnosti njeno specifičnost — povzročil delno ukinitvev

tradicionalne umetnosti, oziroma njeno odrinjenje na obrobje, ter afirmacijo novih proizvodov in procesov, ki so vedno manj del umetnosti in vedno bolj del »kulture«.

To očiščenje terena in odstranitev ali omajanje najrazličnejših nepremakljivih in na videz večnih pojmov, je zahtevalo in povzročilo tudi zavrnitev estetike kot filozofije lepega (kar je estetika dotlej še vedno uspevala biti) ali tudi kot filozofije umetnosti. Zaradi tega je dandanes možno, da se estetika ponovno konstituira ali afirmira kot znanost, pri čemer pa nosi ta termin poseben pomen, ki ne postavlja znanosti v nasprotje do filozofije, marveč vzpostavlja med obema zvezo, ki je nujna za obe in za njun predmet, v tem primeru umetnost.

Ob tem velja, da se je estetika tudi odrekla temu, da bi oblikovala in usmerjala svoj predmet. Ukvarja se predvsem s tem, da spoznava njegovo funkcioniranje in to od nastanka in pogojev nastanka do njegovih družbenih in estetskih učinkov in funkcij. Pri tem uporaba različnih metodologij in celo različnih znanosti ne povzroča, kolikor lahko presodimo, večjih težav; težave pri dojemanju in komunikaciji so povzročale razlike v filozofskih pristopih, ne pa v znanstvenih. (Pri čemer gre večinoma za eksaktne znanosti in sicer tako za družboslovne kot za naravoslovne.) Meje družbene in tudi biološke pogojenosti le-teh lahko ilustriramo z vprašljivostjo Jakobsonovih argumentov pri konstituiranju poetske funkcije.

Omenjeno povezavo in sodelovanje različnih znanosti lahko razumemo na več načinov: kot eklektično in nekritično porabo različnih ved; kot uporabljanje rezultatov in metodologij teh ved za argumentiranje ali »oznanstvenje« drugače nepodkrepljivih ali spekulativnih postavk; kot njihovo filozofsko transformacijo, ki pa, ker ne teži k skupnemu poenotenemu rezultatu, tudi ne povzroča sicer nenehno navzočih problemov medsebojnega preformuliranja znanstvenih paradigem v paradigmo, ki bi bila »višja« ali skupna tj., poenotena ali združena.